

Warszawa 02.11. 2023 r.

Bohdan Skrzypczak

Doktor habilitowany nauk społecznych

w zakresie pedagogiki społecznej

Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji

Uniwersytet Warszawski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Martyny Pilas „Konflikt uczeń-rodzic-nauczyciel a szkoła jako przestrzeń demokratycznej wspólności. Studium badawcze z perspektywy demokracji niekonsensualnej”.

Rozprawa doktorska Pani Martyny Pilas stanowi interesujące studium badawcze i krytyczno-poznawcze dotyczące szkoły jako środowiska demokratycznego i publicznego. Rozprawa wpisuje się w dyskurs pedagogiki krytycznej i perspektywę poznawczą pedagogiki społecznej (koncepcja pedagogiki miejsca wspólnego), a także nurt badań zaangażowanej antropologii edukacyjnej. Autorka z jednej strony podważa zakorzenione stereotypy dotyczące oświaty, z drugiej poszukuje metod i narzędzi edukacyjnej interwencji w przestrzeń szkolnych konfliktów rozgrywających się pomiędzy nauczycielami, rodzicami i uczniami.

Praca jest pisana z perspektywy refleksyjnego praktyka - nauczycielki, która podejmuje zorganizowany namysł nad przestrzenią, w której działa i nad własnym warsztatem pracy. W sposób refleksyjny bada własną praktykę, rozwija umiejętności etnograficznej autoanalizy oraz procedury gromadzenia i analizy jakościowej materiału empirycznego. Przy dokonywaniu interpretacji odwołuje się do wiedzy naukowej i

eksperckiej. Atutem tej naukowo ukierunkowanej refleksji podejmowanej przez nauczyciela jest możliwość uświadomienia sobie tego jak własne doświadczenia (w rolach rodzica, koleżanki z pracy, nauczyciela, badacza, kierownika) i przekonania (jako obywatelki) mogą być weryfikowane w ramach procedury badań jakościowych. Naukowym oglądem szkolnego praxis w omawianym przypadku był dobrze przygotowany kilkumiesięczny eksperyment pedagogiczny przeprowadzony w konkretnej placówce oświatowej.

Cele i przyjęte metody badawczo-poznawcze

Refleksja naukowa zorganizowana została wokół następujących pojęć: demokracja niekonsensualna, agonizm – antagonizm, wspólnota krytyczna, badania w działaniu, autoetnografia, dialog, pozytywna dyscyplina, wspólne miejsce. Zasadniczym celem pracy i badań jest (s.7): *naukowy, ugruntowany w teoretycznych studiach oraz istniejących badaniach opis szkoły dokonany przez pryzmat relacji współtworzących ją podmiotów (uczniów, rodziców i nauczycieli)*. Chodzi o szkołę – jak podkreśla Autorka – rozumianą jako miejsce konfliktu stanowiącego wyraz demokratycznej niezgody, która bardzo często bywa utajniona. Doktorantkę interesuje proces osiągania wspólności, która jest warunkiem demokracji.

Rozważania i badania były prowadzone w paradygmacie interpretatywnym, a więc ukierunkowanym na rozumienia świata z poziomu subiektywnych doświadczeń uczestników zdarzeń (s.63). Na podkreślenie zasługuje poszukiwanie perspektywy intersubiektywnej, a więc uchwycenie rzeczywistości jako przestrzeni współtworzonej przez podmioty badawcze jakimi są nauczyciele, rodzice i uczniowie. Autorka świadomie odrzuca punkt widzenia bezstronnego, obiektywnego obserwatora uważając, że lepiej jest jak rozumienie pochodzi „z wewnątrz” badanego świata, niż „z zewnątrz” (s. 64). Inspiruje się dokonaniem antropologii C. Geertza (2005) i jego „gęstym” opisem, w tym przypadku zastosowanym do charakterystyki konfliktu z punktu widzenia uczestnika życia szkolnego. Drugą inspiracją poznawczą i badawczą silnie przywołaną w opisie metodologii jest zaangażowana antropologia edukacyjna (Cervinkowa 2012), która integruje trzy ważne dla Autorki perspektywy: refleksję, działanie i krytykę. Koncepcja badawcza opiera się na dwóch filarach: odwołaniu do szkoły jako środowiska wychowawczego definiowanego poprzez kategorię *modi co-*

vivendi (Mendel 2015) oraz metodyki interwencji opartej o koncepcję pozytywnej dyscypliny (Nelsen 2015). W pracy zostały zdefiniowane trzy podstawowe pytania/problemy badawcze:

1. Jak jest? (Jak funkcjonuje konflikt w przestrzeni szkoły);
2. Jak może być? (Jakie narzędzia mogą pomóc w rozwiązywaniu konfliktów szkolnych i budowaniu demokratycznej wspólności);
3. Co udało się zmienić? (zmiana jak zaszła w rozumieniu sytuacji w samej badaczki i w uczestnikach życia szkolnego).

Podstawową strategią badawczą jaką przyjęto w opisywanym w dysertacji projekcie badawczym było „badanie w działaniu”, które w interesujący i kompetentny sposób zostało scharakteryzowane w rozdziale metodologicznym. Z dwóch zasadniczych nurtów: pragmatycznego K. Levin i jego następców oraz partycypacyjno-emancypacyjnego (nawiązującego do pedagogiki P. Freire) wyraźnie bliższy Autorce jest jej ten drugi kierunek. Uzasadnia to tym, że w podejściu Levina zbyt duży akcent kładziony jest na rozwiązanie praktyczne, a zbyt mały na emancypację i upełnomocnienie uczestników badania (s 83). Dlatego nieco dziwy fakt, że jako strukturę badań w działaniu wybiera jednak model lewinowski, na który składa się faza: rozmrażania, zmiany i zamrażania. Dodatkowymi strategiami poznawczymi wykorzystanymi w pracy są:

- *autoetnografia* - praktyka badawcza silnie odwołująca się do uczestników życia społecznego wykorzystująca trzy zasadnicze instrumenty: introspekcję, autorejestrację, autonarracje.
- *netnografię* - opierają się głównie na zastosowaniu repertuaru technik i metod badań antropologicznych oraz etnograficznych w wirtualnym świecie. O ile etnografia została stworzona do analizowania grup etnicznych, netnografia ma bardziej możliwości nieograniczone i lepiej dostosowane do współczesnego świata digital.

Struktura pracy i aspekty formalne

Omawiana dysertacja doktorska liczy 188 stron. Składa się ze Wstępu oraz pięciu rozdziałów.:

1. Demokracja niekonsensualna
2. Edukacja i demokracja
3. Konflikt w sensie społecznym i pedagogicznym
4. Ramy metodologiczne badań
5. Konflikt szkolny w świetle badań własnych

Całość wieńczy zakończenie, bibliografia, streszczenie w języku angielskim oraz aneks zawierający ankiety i inne materiały badawcze. Pozytywnym wymiarem - nie tylko formalnym - są zrzuty z ekranu przedstawiające wpisy w mediach społecznościowych. Co ważne, nie pełnią jedynie funkcji ilustracyjnej, ale zgodnie z nurtem netnografii można je potraktować jako odrębną formę analizy. W obszernym wykazie źródeł znajdziemy dobrze dobraną bibliografię naukową. Edytorsko i językowo praca nie budzi zastrzeżeń. Mimo to i w niej zdarzają się drobne uchybienia: przesunięcia tekstu, kilka literówek. Na podkreślenie zasługują też starannie opracowane w formie tabelarycznej materiały obserwacyjne z badań.

Część teoretyczna

Pierwsze trzy rozdziały mają charakter teoretycznego wprowadzenia i poznawczej analizy. Punktem wyjścia do refleksji teoretycznej jest koncept demokracji niekonsensualnej i wspólnoty krytycznej przedstawiony kilka lat temu przez Leszka Koczanowicza w książce „Polityka dialogu. Demokracja niekonsensualna i wspólnota krytyczna” (2015). Autorka relacjonuje źródła tej koncepcji wskazując m. in. na amerykański pragmatyzm J. Deweya i G. H. Meada, prace z zakresu polityczności Ch. Mouffe oraz analizy językowe M. Bachtina. Refleksja teoretyczna skupiona jest na dwóch podstawowych kategoriach: dialogu i wspólnocie. W rozdziale „Demokracja i edukacja” podkreślono wzajemne powiązanie tych dwóch obszarów i pojęć. (s. 31). Autorka zauważa, że dzisiejsza szkoła tylko imituje rzeczywistość społeczną separując

treści edukacyjne od doświadczenia życiowego uczniów. Rozdział czwarty skoncentrowany jest na problematyce konfliktu w wymiarze społecznym i pedagogicznym. Znajdziemy w nim różnorodne definicje i przybliżenia tego pojęcia, a także charakterystykę etapów rozwijania się sytuacji konfliktowych. Spotykają się tam dwie koncepcje: demokracji agonistycznej Ch. Mouffe oraz pedagogiki miejsca wspólnego M. Mendel, co jak zakłada Autorka pozwala – nie szukając drogi na skróty - przetworzyć przestrzeń konfliktu w miejsce wspólne. Wymaga to jednak poszukania i przygotowania kompetentnych pedagogów/sprzymierzeńców miejsca wspólnego.

Część empiryczna

Obszerny rozdział piąty (61 stron) mający charakter relacji z badań został podzielony na trzy fazy: rozmrażania, zmiany i zamrażania. Badania zrealizowane były w latach 2018-2023 na Pomorzu w wiejskiej placówce przedszkolno-szkolnej, w której Autorka była najpierw rodzicem, później nauczycielką, a na końcu pełniła funkcję kierowniczą. W pierwszej fazie „rozmrażanie” zastosowano kilka jakościowych narzędzi badawczych: protokołowane spotkania klasowe, konflikty szkolne w autonarracjach, arkusz samoobserwacji podczas strajku szkolnego 2019 r., analizę netnograficzną strajku szkolnego, arkusze obserwacji sytuacji konfliktowych w szkole, analizę netnograficzną nauczania zdalnego. Do analizy materiału z badań jakościowych nie zastosowano specjalistycznego oprogramowania. Jednak przyjęta forma dokumentacji (arkusze obserwacji, protokoły, tabele zbierające dane) są zarówno staranne jak i poprawne. Mankamentem tej części – zdaniem recenzenta - jest brak sformułowania w jakiegokolwiek formie wniosków, które wyłaniają się z tej fazy. Tym bardziej jest to istotne, że kolejnym etapem jest zaprojektowana interwencja pedagogiczna. Nie wiemy jakie konkretne wnioski z pierwszej fazy zostały wykorzystane do zaprojektowania eksperymentu pedagogicznego w fazie drugiej.

W drugiej fazie określonej jako „zmiana” przeprowadzony został eksperyment pedagogiczny, w którym uczestniczyło 40 uczniów, 60 rodziców i 20 nauczycieli. Projekt zmiany nazywał się: „Szkoła świadoma potrzeb emocjonalno-poznawczych uczniów. Innowacyjny program zajęć rozwijających kompetencje emocjonalno-społeczne”. Na projekt składały się: szkolenia (cyberprzemoc, sieciaholizm, dyscyplina bez dyscypliny, komunikacja – królowa kompetencji w zespole, komunikacja z rodzicem-wyzwanie czy szansa), warsztaty dla uczniów i rodziców,

którym towarzyszyły badania ankietowe dotyczące problematyki konfliktu oraz mediacje związane z realnymi sytuacjami konfliktowymi w szkole (w pracy zawarto dwa opisy). Jeśli chodzi o kształt eksperymentu rodzi się pytanie na ile zaproponowane treści i formy wynikały z pierwszej fazy badania, a na ile są propozycją nawiązującą do aktualnie modnych czy istotnych zagadnień. W opisie badań zwraca uwagę też fakt, że nauczyciele brali udział tylko w szkoleniach, a nie w warsztatach, gdzie w bardziej praktyczny i bezpośredni sposób wchodziliby w interakcje z uczniami i rodzicami. Pojawia się wrażenie, że pewne stereotypowe role w jakich występują trzy szkolne stany zostały tu w pewnym stopniu podtrzymane. Z kolei zastosowanie mediacji zasługują na wyraźne docenienie. Wpisują się one świetnie w formułę badań w działaniu rozumianych jako łączenie badania i rozwiązywania problemów.

W trzeciej fazie badania określonej jako „zamrażanie i rekomendacje” zrealizowane zostały badania ankietowe. Wskazały one, że w poszczególnych grupach uczestników badanego środowiska szkolnego pojawiła się świadomość wprowadzonej zmiany. Niektóre dane budzą zdziwienie. Okazało się, że jedynie nieco ponad połowa (56 %) nauczycieli - w małej przecież placówce - słyszało, że w szkole były organizowane spotkania klasowe. Pokazuje to, że rozbudzenie debaty szkolnej nie jest ani proste, ani oczywiste. Z kolei o mediacjach słyszało 59%, a blisko połowa z nich chciałaby zwiększyć swoje kompetencje w tym zakresie. W tej części autorka sformułowała kilka rekomendacji końcowych. Na szczególną uwagę zasługują zdaniem recenzenta:

- Potrzeba zbudowania środowiska sprzymierzeńców (konieczne szersze otwarcie na środowisko lokalne);
- Realizowanie szkoleń i warsztatów jednocześnie dla rodziców i nauczycieli;
- W sytuacjach trudnych nieunikanie krytycznych opinii;
- Traktowanie konfliktów jako zjawiska naturalnego.

Zakończenie - dylematy

Zakończenie pracy jest bardzo skrótowe. Autorka przypomina w niej cele pracy, ale nie znajdujemy wniosków czy uogólnień. Pozostaje wrażenie jakby praca się urwała w kluczowym momencie, w którym czytelnik czeka na odpowiedź na pytanie: co z tego wynika? Pozostaje zaakceptować, że taki by zamiar, ponieważ chodziło o ukazanie przestrzeni dziejącego się dialogu, który Autorka ujawniła, nawet pobudziła. Wartością pracy jest pokazanie czytelnikowi wielu punktów widzenia z jakich uczestnicy życia szkolnego patrzą na swój świat. Zademonstrowała też kilka narzędzi do lepszego zrozumienia istoty dzielących różnic. Warto jednak przypomnieć, że jednocześnie wskazywała, że jej zamiarem było *ukształtowanie nowej przestrzeni szkolnej (...) jako wspólnoty* (s. 161). Tymczasem czytelnik zostaje przede wszystkim z opisami i opowieściami o sytuacjach konfliktowych w szkole. Możemy w kilku odsłonach zobaczyć kolejne przejawy kryzysu w jakim znajdują się od lat placówki oświatowe. Nie odnajdujemy jednak ścieżki uwspólniania społeczności szkolnej, która sygnalizowana była w odniesieniach teoretycznych, zwłaszcza dotyczących pedagogiki miejsca wspólnego. Polityczność w szkole to nie tylko nieustające ścieranie odmiennych poglądów, czy dążenie do udziału w sprawowaniu władzy - wywierania wpływu na decyzje. To także ucierania społecznie podzielanych ram wspólności. Mimo istnienia ewidentnych różnic w sposobie interpretowania świata społecznego, za sprawą debaty i negocjowania sytuacji konfliktowych możliwe jest osiągnięcie jakiegoś rodzaju porozumienia, które dostrzega wymiar dobra wspólnego.

Zdaniem recenzenta w pracy zabrakło wyjaśnienia relacji pomiędzy polityką a edukacją. Zagadnienie to powinno być poruszone, ponieważ na konflikty w szkole można popatrzeć nie tylko „politycznie”, ale na przykład wyłącznie jako na przestrzeń relacji psychospołecznych. Tymczasem już w tytule pracy doktorskiej mamy zawarte pojęcie demokracji niekonsensualnej, co chcąc nie chcąc włącza nas w refleksję natury politycznej. Polityka jest z jednej strony zagrożeniem dla edukacji (upolitycznienie edukacji), a z drugiej sztuczne odseparowanie edukacji i polityki podkreśla izolację szkoły od prawdziwego życia (brak polityczności ukrywa przestrzeń sporu i różnicy w szkole). Demokracja niekonsensualna to polityka dialogu w działaniu społecznym, które trudno zamknąć w murach szkoły (s. 162). Gdy mówimy dzisiaj o polityce w edukacji najczęściej mamy na myśli nadmiar wpływów partyjnych i narzucanie określonych rozwiązań. Gdy brakuje demokratycznej debaty nie stawiamy i nie

odpowiadamy na fundamentalne pytania: czego uczymy? dlaczego tego uczymy? jak uczymy? Szkoła nie jest neutralną przestrzenią - jak często chciano by ją widzieć - ani pod względem treści, jak i intencji pedagogicznych. Demokracja niekonsensualna uzbrojona w różnorodne narzędzia dialogu i podnoszenia kompetencji emocjonalno-społecznych, w twórczy sposób przetestowanych w ramach opisywanego w dysertacji doktorskiej projektu badawczego, może być przestrzenią służącą równoważeniu sił, interesów różnych stanów uczestniczących szkolnej grze politycznej. Pedagogicznym wyzwaniem jest znalezienie zbalansowanej równowagi łączącej dobro osobiste i dobro wspólne.

Pani Martyna Pilas - nauczycielka-badaczka była aktywnym kreatorem opisywanej gry w polu edukacyjnym: jednocześnie uczestnikiem procesów pedagogicznych, obserwatorem analizującym rzeczywistość szkoły, eksploratorem poddającym zmianie fragment rzeczywistości placówki oświatowej. Będąc czynnym aktorem codzienności szkolnej stała się inspiratorem nowego spojrzenia na życie szkolnej społeczności, które wprowadzała do systemu szkolnego pod osłoną programu profilaktycznego. Poznawczo-badawcza poszukiwania mgr Martynty Pilas są przykładem procesu rozwojowego refleksyjnego nauczyciela, który poprzez naukowy namysł nad wybranym fragmentem własnej aktywności psychopedagogicznej wskazuje możliwości krytycznego rozumienia relacji agonistycznych w szkole oraz ich negocjacyjnej modyfikacji. Co ważne, swój autorski eksperyment pedagogiczny poddaje refleksji kolektywu nauczycieli, uczniów i rodziców tworząc w ten sposób sposobność do szerszego namysłu i zmiany w środowisku wychowawczym szkoły.

Rekomendacja Recenzenta

Art. 13 ust. 1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2016 r., poz. 882, 1311) brzmi: *Rozprawa doktorska przygotowywana pod opieką promotora albo pod opieką promotora i promotora pomocniczego (...) powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.*

Rozprawa doktorska Mgr Martyny Pilas zatytułowana pt. „Konflikt uczeń-rodzic-nauczyciel a szkoła jako przestrzeń demokratycznej wspólności. Studium badawcze z perspektywy demokracji niekonsensualnej” napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Mendel stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego i wskazuje na posiadanie kompetencji w zakresie stosowania wiedzy teoretycznej oraz potwierdza nabycie przez Kandydatkę umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Jest znaczącym przedsięwzięciem poznawczym zbudowanym na solidnej podbudowie empirycznej. Autorka przeprowadziła istotny z punktu widzenia nauki o wychowaniu eksperyment pedagogiczny, który co ważne umożliwił przedstawienie rekomendacji dla praktyki wychowawczej w niezwykle ważnym obszarze współpracy uczniów, rodziców i nauczycieli.

Stwierdzam tym samym, że rozprawa Mgr Martyny Pilas spełnia warunki ustawowe stawiane pracom doktorskim i wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszego toku przewodu doktorskiego.

Bohdan Skrzypczak

Warszawa, 02. 11. 2023 r.